

Kalevi Wiik. Eurooplaste juured. Tõlkinud Iris Metsmägi. Ilmamaa, 2005, 494 lk.

Soome keeleteadlase Kalevi Wiiki raamat „Eurooppalaisten juuret” ilmus juba 2002. aastal. Eesti keeles sai seda „Eurooplaste juured” pealkirja all lugeda alates 2005. aastast. Teos käsitleb peamiselt Euroopa rahvaste ja keelte päritolu ning põlvnemislugu, tehes seda võrdlemisi uudsest vaatenurgast. Nimelt on K. Wiik kasutanud eurooplaste kujunemise uurimisel nii keeleteaduse, geneetika kui arheoloogia andmeid. Oma ala spetsialistina seab ta uurimuses esikohale muidugi keele, võrdsustades selle rahvaga. Wiik pole siin esimene – keelt on rahva (rahvuse) defineerijaks peetud juba ammu. Appi on ta aga võtnud arheoloogilise materjali andmed (ka seda on rahvaste määramisel kasutatud juba mainitud distsipliini algusaegadest) ning uue valdkonnana ka geneetika tulemused. Wiik seab endale väljakutse ühildada kolme teadusala tulemused, et luua veenev narratiiv nüüdis-eurooplaste kujunemisest valdavalt alates viimasest jääajast. Probleemi lahenduseks on ta kasutusele võtnud keelevahetusprotsessi mõiste, mis peaks tasandama erinevused, mida seni on andnud lingvistika, geneetika ja materiaalse kultuuri uurimise tulemused.

Juba raamatu esikväljaanne põhjustas laiade teadusringkondade seas elavat diskussiooni, millest killukesed jõudsid ka väljapoole, laiema ringi kõrvu. Eestlaste ja soomlaste jaoks on põhiprobleem soomeugrilaste kujunemislugu. Oletus, mille kohaselt kõik soomeugrilased pärinevad Uurali mägede kandist ning on aja jooksul aina lääne poole liikunud, oli juba enne „Eurooplaste juuri” kulunud ning näis loogilisena, et „algkodu” võis olla hoopis kuskil mujal, eelkõige lõuna pool. Usun, et K. Wiik on olnud üks neist, kes on vana kooli soome-ugri keeltepuu õnestamisele oma panuse andnud, ent tema peamine teene teadusele ja üldsusele laiemaltki seisneb asjaolus, et just „Eurooplaste juured” sõnastab esimesena kõige selgemalt ja võrdlemisi lihtsalt uue keelepuu olemuse. Selles osas on K. Wiik aidanud igati kaasa teaduse arengule, mis juba iseenesest on positiivne nähtus – parem tormine veeklaas kui kinnikasvav roiskuv tiik.

Kummatigi aga on Kalevi Wiik sattunud hoopis märkimisväärselt terava kriitikatule alla. Kui välja arvata Tartu Ülikooli soome-ugri keelte professor Ago Künnap ja võib-olla keegi veel, kes Wiiki tööd igati kiidavad, on lõviosa teadlastest võtnud sel teemal opositsioonilisema hoiaku. Võhikuna ei tea ma kommenteerida küll geneetikute suhtumist, ent arheoloogide seas valitseb Wiiki „Eurooplaste juured” teose suhtes kriitiline toon. Kuna head teadlased ei tohiks vähemalt teoorias lasta isiklikel eelistustel mõjutada tööd, siis peab oletama, et põhjus on milleski muus.

Tõepoolest, meetodika, millega Kalevi Wiik arheoloogia andmeid käsitleb, tekitab kahtlusi. Nimelt toob ta selge võrdusmärgi keele ja arheoloogilise kultuuri vahele. Tõenäoliselt lähtub ta siin vanema arheoloogiateaduse mõtetest, mis kippusid samuti niimoodi tegema. Ei saa ka salata, et mõnikord tundub arheoloogilise materjali seostamine mingi konkreetse keelega olevat tõepoolest õigustatud. Ent otsesest üksühesust ei saa alati, õigemini lausa enamasti välja tuua. Veidral moel väljendab seda kõige paremini Wiik ise leheküljel 28: „Arheoloogia ja keeleteaduse ühisalale kuuluv küsimus arutleb, kas on õige oletada, et arheoloogilised kultuurid ja kõneldud keeled olid sageli üksteisega vastavuses, s.t. et ühes ja samas kultuuris räägiti ühte ja sama keelt/murret ja eri kultuurides eri keeli/murdeid. On lihtne leida tänapäeva näiteid, kus sama kultuuri raames kasutatakse kaht või enamatki keelt, ja teisi näiteid, kus eri kultuuride raames kasutatakse sama keelt.” Edasi jätkab ta aga enese õigustuseks: „Kõigest hoolimata (kuna paremat meetodit ei ole kasutada) pean kultuuride ja keelte vahelisi suhteid sellisteks, et kultuuripiirid järgivad sageli keelte/murrete vahelisi piire.” Siin aga peitubki probleem, mis muudab kogu raamatu mõtte poolikuks. Kui tunnistada, et kasutatav meetod pole kaugeltki täiuslik, ei saa olla täiuslik ka töö tulemus. Wiik mängib keelte ja kultuuridega vabalt nagu 1950-ndate aastate nõukogude arheoloogid, ent 21. sajandi arheoloogiateaduse mätta otsast vaadatult tundub see vananenud ja koguni lihtsameelne käsitlusviis. Wiiki

kaitseks saab öelda ainult seda, et tema pole hariduselt arheoloog. Teos „Eurooplaste juured” jääb sellest hoolimata (või õigemini just selle tõttu) siiski puudulikuks.

Küsitavusi leidub tegelikult veel, koguni konkreetselt keeli puudutavas osas. K. Wiik tavatseb seletada keelte erinevusi ja sarnasusi vastastikuste mõjudega. Tema teooria järgi tekib uus keel eriti just nii, et kui prestiižsena ühiskonna keel tuleb vähemprestiižsena ühiskonna keele kõrvale, hakkab viimase kõnelejaskond kasutama uut keelt, tuues sisse mõningaid, eriti foneetilisi muutusi vanast keelest, misjärel nende poolt kõneldav uus keel saab vanast keelest substraadi. Samamoodi tõi prestiižkeel neisse kohtadesse, kus taolist keelevahetust ei toimunud, omad muutused – superstraadi. Et teha neid protsesse lugejale võimalikult arusaadavaks, kasutab Wiik keelte puhul matemaatilisi valemeid, mida ta ka lahti seletab. Taoline lihtsustamine muutub paraku hõlpsalt elukaugeks ning kui Wiik ka teadis, et realselt on igas situatsioonis keelte omavahelised mõjud olnud üsna komplitseeritud, siis raamatut lugedes jääb igatahes mulje, et autor on enda loodud lihtsustamist viimaks isegi uskuma jäänud. Lisaks tundub, et Wiik kipub alahindama keele sisemise arengu mõju keelte muutumisel. Iga inimene, iga põlvkond defineerib kultuuri, sealhulgas ka keelt pisut omal moel, mis viitab sellele, et ka ilma otseste väliste mõjudeta võib keelde tulla erinevaid (sealhulgas foneetilisi) muutusi. „Eurooplaste juured” ei räägi sellest paraku peaaegu midagi.

Keelevahetus on iseenesest üpris uus idee ning peab tunnistama, et vähemalt osadel puhkudel tunduvad Wiiki tõlgendused usutavad. Tema häda on ainult selles, et oma keelevahetusteooria ekspluateerimisel kipub ta ära unustama teisi variante. Näiteks võib keelevahetus siiski toimuda ka nõnda, et vanast keelest ei jää uude keelde mingeid mõjusid. Vadjalased on juba mitusada aastat vaikselt, ent järjepidevalt venestunud, ent vaevalt on vähemalt viimase saja aasta venestunud vadjalased andnud vene keelde soome-ugri mõjusid – vadja keele oskajaid on selleks liiga vähe ning keelevahetus on toimunud väga sujuvalt. Vadja substraat lihtsalt sulandub arvuka kõnelejaskonnaga vene keelde jälgedeta ära. Tulemuseks on perfektselt uut keelt rääkivad inimesed, kelle puhul pole ainuüksi kõnelemise järgi võimalik päritolu määrata. Samuti ei arvesta K. Wiik võimalust, et mitte alati ei kipu inimesed n-õ prestiižkeelt pimesi üle võtma, ehkki selle keele kandjad võivad majanduslikult neist üle olla. Oletagem võimalust, et mõni põllumajandusega tegelev indo-euroopa rahvas satub naabruses asuva soome-ugri küttkorilastega konflikt. Sellisel juhul võib juhtuda hoopis, et soome-ugrilased ei taha õppida ja üle võtta indo-euroopa keelt, kuna see on vaenlase keel, seega mitte enam prestiižne. K. Wiik taolisi variante ei arvesta. Üldse tundub tema vastandus „soome-ugri madalamad kütid – indo-euroopa kõrgemad põlluharijad” liiga üldistavalt lihtne. Põllumajandusel pole ilmtingimata eelist küttkoriluse ees, põllumajanduslikes ühiskondades esineb probleeme, mida küttidel pole (näiteks toitumisvaegused, kaaries jmt) ning maaharimisel on saadud tulu töökuluga võrreldes palju väiksem kui küttimise puhul. Vaid suurema rahvaarvu puhul tagab põllumajandus kindlama toidu kui küttimine. Seega jääb mulje, et paljudel juhtudel ei saa keelte kujunemist siiski Wiiki kombel veenvalt ära seletada ning lahendus peab peituma milleski muus.

Kõigele lisaks hakkab raamatut lugedes silma veel paar häirivat sisulist detaili. Esiteks läbib nii teost tervikuna kui ka igat konkreetset keelt puudutav peatükki põhimõte „vanasti käisid asjad lihtsamalt”. Kaugemat minevikku käsitledes kasutab Wiik oma keelevahetusteooriat üpris jäigalt, erandid näivad tal siin puuduvat. Alles kirjalike allikate valguses muutub olukord komplitseeritumaks. Wiik räägib ennast lausa sisse leheküljel 287, mis käsitleb skandinaavlasti Vana-Vene riigis: „[Skandinaavlaste] arv oli siiski väike ja nad kõnelesid keelt, millest venelased ei saanud aru. Tagajärjeks oli see, et viikingite keele mõju jäi olematuks...” Kui kasutada ainult arheoloogilist materjali, võiks Wiiki töövõtteid kasutades hõlpsasti arvata, et vene keeles siiski leidub põhjagermaani superstraati, sest viikingid olid prestiižrahvas. Antud situatsioonis Wiik aga nõnda ei talita ja jääb segaseks, miks ta igal pool mujal oma keelevahetusmudelit pikemalt mõtlemata ekspluateerib.

Teiseks kasutab Wiik ainult neid andmeid, mis tema teooriatega igati kokku lähevad (nagu juba eelpool märgata, mitte eriti õnnestunult). Markantseima näitena tõstaksin esile baskipäraste kohanime leviku Euroopas (lk 76). Nagu näha kaardilt 24, esineb oletatavalt

baskipäraseid kohanimesid peamiselt Lääne-Euroopas – Ibeeria poolsaarel, Prantsusmaal, Saksamaal, Põhja-Itaalias ja Balkani loodenurgas, samuti Suurbritannia lääneosas ja Lõuna-Norras. Mõnevõrra erandina ja Wiiki teooriates kajastamist mitte leidvatena on oletatavalt baskipäraseid toponüüme leitud ka baltlaste aladelt ning üksik piirkond koguni Musta mere läänerannikul. Kui oletada, et baski sõnu *Al*, *Sal* või *Var* sisaldavad toponüümid on kindlasti baskipäraseid, siis peaks nende hulka lugema ka seto külanimed *Ala-Tsumba*, *Saltanova* ja *Vaartsi* ja Ida-Eesti *Alatskivi* ja *Vara*. Need nimed aga jäävad nii sügavale soome-ugri territooriumile, et nende baskipärasust ei usuks vist Wiik isegi.

Rääkides raamatu vormist, tundub häirivana asjaolu, et kui osade keelte jaoks on pühendatud vaid paar lehekülge (albaania, kreeka), siis teiste keelte *resp.* keelerühmade juures peatutakse lausa pedantse põhjalikkusega (põhjagermaani). Siin on näha autori erilist huvi teatud piirkondade ja keelte osas, kuid teose ühtluse mõttes oleks võinud siiski teha mingi valik. Võib-olla oleks olnud mõistlikum kirjutada põhjagermaanlaste (või germaanlaste tervikuna) kohta eraldi artikkel või raamat ning jätta teosesse „Eurooplaste juured” lühem ja ülevaatlilikum variant, laskumata sealjuures pisidetailidesse. Soomlastele võib keelte kujunemine Skandinaavias küll suurt huvi pakkuda, ent selle kõige avaldamine raamatus, mille pealkiri on „Eurooplaste juured”, mitte „Skandinaavlaste juured” näib väljastpoolt vaadatuna mõnevõrra kaootilisena.

Ei saa siiski väita, nagu seisaksid Wiiki uurimustulemused läbinisti savijalgadel. Nagu juba eespool mainitud, tunduvad vähemalt mõningatel juhtudel tema lahenduskäigud loogilistena ja põhjendatud. Tõepoolest, on ju näha, et paljudel juhtudel ei kattu geneetilised ja keelelised sugulasrahvad peaaegu üldse. Wiik on otsustanud väljakutse vastu võtta. Näiteks seletab ta vähemalt üldises plaanis enam-vähem veenvalt, kuidas on võimalik, et eestlased ja lätlased on geneetiliselt lähisugulased, ent keeleliselt võõrad. Varem ei tundunud see olevat teadlaste jaoks väga suur probleem, kuigi isegi ilma täppisgeneetikata võis julgelt väita, et eestlaste ja keelesugulaste neenetside vahel on suuremad rassilised erinevused kui eestlaste ja balti rahvaste vahel.

Lõppude lõpuks pakub „Eurooplaste juured“ palju mõtlemisainet ja diskussiooni. Teaduses on see väga oluline. Wiik esitab eurooplastele ühe võimaliku variandi iseenda mõistmiseks ja seletamiseks ning peab tõdema, et ta on olnud selles võrdlemisi põhjalik. Ehkki see kõikehõlmavus muudab raamatu sisult ebaühtlasemaks kui võiks, on tegemist siiski huvitava ja õpetliku teosega. Lingvistika osa on Wiikil erialateadlasena kõigest hoolimata tugev. Samas õpetab ta ka, mida peaks arheoloogia andmeid kasutades silmas pidama – Wiik on ehe näide, kuidas materiaalsel kultuuri võib, aga ei tohiks tõlgendada. Ent tema maalitud pilt eurooplaste juurtest on uudne ja tavatu, mistõttu lausa sunnib igat vähegi mõtlevat inimest (ja teadlast seda enam) teema üle aru pidama ja Wiiki raamatust kitsaskohti otsima. Igav teema, mis kellelegi eriti korda ei lähe, taolist diskussiooni ju ei tekitaks. Ning peab ütleva, et vähemalt teema on Wiikil hästi valitud.